

Ruhaanyagok és reprezentáció Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin udvarában

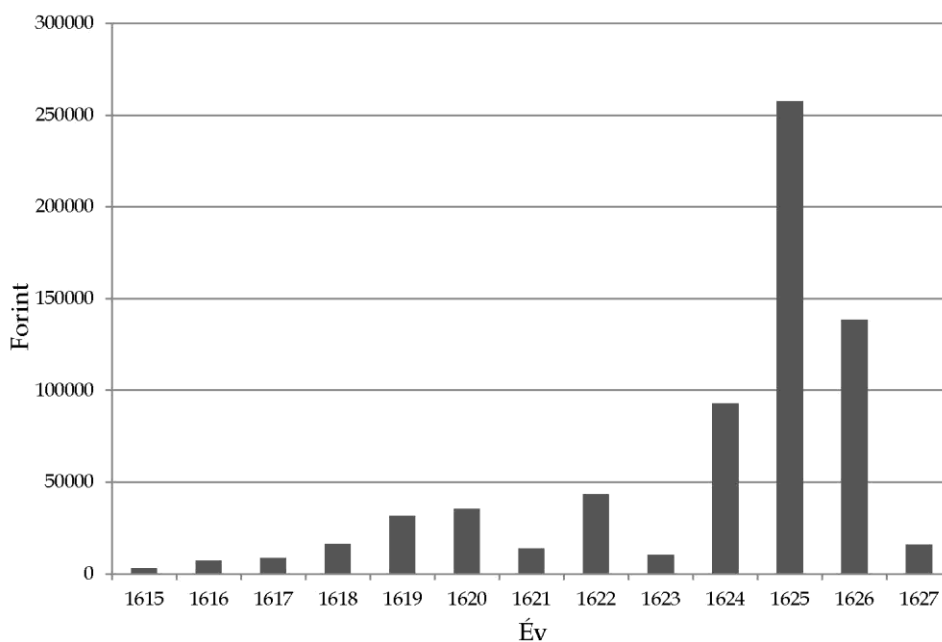
DEÁK Éva

Bethlen Gábor (1613-1629) uralkodása gazdasági és kulturális szempontból, illetve az ország nemzetközi súlyát tekintve is kiemelkedően fontos időszak az Erdélyi Fejedelemség történetében. Növekvő nemzetközi szerepe jelentős részben Bethlen harmincéves háborúban való sikeres részvételének köszönhető. Második házasságára vonatkozó ambíciózus tervei is mutatják a fejedelemnek azt a törekvését, hogy az európai uralkodók közé számítsák. Első felesége, Károlyi Zsuzsanna halála után (1622) Cecília Renáta Habsburg főhercegnőt kérte feleségül. Miután a császári udvar visszautasította, a Hohenzollern családból származó Katalinnak, György Vilmos brandenburgi választófejedelem húgának a kezét kérte meg. Brandenburgi Katalint az erdélyi országgyűlés röviddel a Bethlennel kötött házassága után, 1626-ban a fejedelem utódjává választotta.¹ Bár csak rövid ideig uralkodott (1629-1630), választott női uralkodóként helyzete különlegesnek számít a kora újkori Európa történetében.

A kora újkorban a fejedelmi udvar a reprezentáció legfontosabb színtere volt.² Ebben a ruházat, mivel már első ránézésre számos információt közöl viselőjéről, alapvető tényező. A kora újkorban az írás-olvasás a mainál ritkább tudásnak számított, a textíliák értékét vagy a ruha formáját viszont könnyen értelmezték, mint a foglalkozás, társadalmi státusz, anyagi helyzet, etnikai és regionális hovatartozás rögzült jeleit. Az aktuális társadalmi állás kifejezésre juttatása mellett az am-

bíciókat is megmutathatta. Az Erdélyi Fejedelemség gazdagsága és politikai jelentősége a fejedelem és környezete öltözködésében is megmutatkozott.

Bethlen Gábor fejedelem jövedelmei egymást követő sikeres hadjáratai és békekötései után számottevően nőttek. Azonban nemcsak a reprezentációra költött összeg nagysága, hanem annak a fejedelemség jövedelmeihez képesti aránya is nőtt uralkodási ideje alatt. Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor esküvőjének diplomáciai jelentősége a reprezentációra és azon belül a ruhákra fordított költségekben is megmutatkozott. 1625-ben, az esküvőt megelőző évben minden addigi és azután következő uralkodási évéhez képest többet költött luxuscikkekre a fejedelem: 58 255 forintot, 45 426,2 tallért és 2833,25 aranyat.³ Ez több mint négyszere-se volt felső-magyarországi jövedelmeinek.⁴ A kiadásokat évenkénti bontásban, forintra átszámolva mutatja az 1. ábra:

1. ábra Bethlen Gábor luxuskidadásai számadáskönyve alapján, 1615 – 1627. augusztus.

¹ Szilágyi 1882: 312-354.

² Elias 2005.

³ Radvánszky 1888: 99-122.

⁴ Péter 1986: 683.

Források és a vizsgálat módszerei

Az előadás részletesen vizsgálja Bethlen Gábor számadáskönyvét és a fejedelem végrendeletét. Ez utóbbi két forrásból adatbázis készült, melyek lehetővé teszik a fejedelmi udvar számára vásárolt textíliák és Bethlen felsőruhái anyagának részletes elemzését. Brandenburgi Katalin ruháinak anyagai egy inventárium adataival szerepelnek az előadásban. Az erdélyi országgyűlésnek a Bethlen uralkodása alatt hozott árszabásai segítségével az országban kapható textíliák típusai ismerhetők meg.⁵ Kapcsolódó források a fennmaradt ruhadarabok és textíliák, valamint a képi források: festmények, metszetek, nyomtatott és kézzel festett viseletsorozatok.

A vizsgálatához két adatbázis készült. A 2. ábrán a számadáskönyvhöz készített adatbázis egy kitöltött rekordja látható, mely mutatja a vizsgált kategóriákat. A rekord tizenhat mezőt tartalmaz. Ezek a következők: 1) a vásárló neve, 2) a vásárlás helye 3) dátuma 4) a forrás adatai 5) a fogyasztási cikk típusa 6) az eredeti leírás, szó szerint idézve 7) mennyiség 8) egységár 9) (teljes) ár 10) váltási arány (a különböző pénznemek forintba váltásához) 11) anyag 12) szín 13) minta vagy díszítés 14) a leendő tulajdonos 15) származási hely/stílus 16) vegyes kategória, az előző mezőkbe nem illő, ritkán megadott információk kerültek ide, például az eladó személye vagy más rekordokhoz való kapcsolódás.

index: 554/1538

1. buyer	Bornemisza Pál	8. unit price	6.5 f
2. place	Bécs	9. price	81.25 f
3. date	1621/02/16	10. ex. rate	1
4. source	Radvánszky 1888, 47	11. material	atlasz
5. t. of goods	textil	12. color	meggy
6. original description	13 réf meggy szín vel enczei atlatzot	13. decoration	
7. quantity	13 rőf	14. owner	
		15. origin/style	velencei
		16. misc.	

F1:GoTo F2:Save F3:Cut F4:Copy F5:Paste F6:CutFull F7:InsNew F8:SrcH F9:SrcHn S7:PasNew S9:SrcHp

2. ábra A Bethlen Gábor számadáskönyvéhez készített adatbázis mezői

A 3. ábra a Bethlen Gábor végrendeletének vizsgálatához készült adatbázis egy kitöltött rekordját mutatja. A kitölthető mezők: 1) az örökös neve, 2) a forrás adatai 3) az ingóság megnevezése 4) az eredeti leírás, szó szerint idézve 5) mennyiség 6) anyag 7) szín 8) belés anyaga 9) belés színe 10) díszítés (vagy minta) 11) stílus vagy típus 12) vegyes kategória, az előző mezőkbe nem illő, ritkán megadott információk kerültek ide.

Az adatbázisok lehetővé teszik a fejedelmi udvar és a fejedelmi pár ruházatához használt textíliák mennyiségi elemzését. Ehhez a vizsgálatához nem minden fenti mező adatai egyformán szüksé-

gesek vagy fontosak. A fejedelmi udvarban viselt színekkel külön tanulmány foglalkozik.⁶

index: 29/186

1. inheritor/inheritor	Bethlen István	6. material	bárony
2. source	Koncz, 1878, 45	7. color	szeder
3. article	mente	8. lining	róka mál
4. original description	Egy szederjes, apró v írágos bárony, feket e róka mállal bellett , csonka ujju mentét	9. lin. color	fekete
5. quantity	1 db	10. decoration	apró virágos
		11. style/type	csonka ujjú
		12. misc.	

F1:GoTo F2:Save F3:Cut F4:Copy F5:Paste F6:CutFull F7:InsNew F8:SrcH F9:SrcHn S7:PasNew S9:SrcHp

3. ábra A Bethlen Gábor végrendeletéhez készített adatbázis mezői

A textíliák mérésére a korszakban leggyakrabban kétfajta mértékegységet, egyrészt a rövidebb singet vagy rőföt, másrészt a hosszabb véget használtak. A sing a vizsgált időszakban a bécsi rőfnél valamivel rövidebb „magyar” vagy „erdélyi” rőf formában is előfordult. Az azonos mértékegységek helységenként is különböztek a vizsgált korszakban. Ezen túl attól függően is változott a hosszuk, hogy milyen típusú anyagot mértek velük, például a vászon rőf egyes helyeken hosszabb volt, mint a posztó vagy a selyem mérésére használt.⁷ A rőf és a sing közelítőleg azonos hosszúságot jelentett, Erdélyben tipikusan 62,2 cm volt.⁸

A vég mint mértékegység értelmezését nehezíti, hogy hivatalosan nemcsak az anyagok hosszát, hanem a szélességét is meghatározta, azaz területet jelölt a szövetek esetében. A köznyelvi gyakorlatban viszont jellemzően csak hossz mértékként hivatkoztak rá.⁹ A vég mérete – akárcsak a sing esetében – attól függően is változott, hogy milyen anyagot mértek vele. Bogdán István, jelezve, hogy a vég hossza 5 és 62 méter között változhatott, tájékoztató jelleggel, nagy általánosságban 37 méterre teszi a hosszát.

Mivel a sing jóval rövidebb volt, ezt a kiskereskedők főleg a drága kelmék mérésére használták, míg a véget az olcsóbb anyagokhoz. Ebből vonható le a következtetés, hogy a singben mért anyagokat általában az előkelők, míg a végben mérteteket inkább a köznép használatára szánták. A kétféle mértékkel mért textíliák közötti különbségtételt a számadáskönyv és a vizsgált árszabályozások is alátámasztják. A singben és végben mért anyagok minőségének különbsége egységárukban is megmutatkozik. Bár az előzőek alapján a vég és sing pontos arányát nem ismerjük, mégis egyértelműen megállapítható, hogy a singben mért textilek ugyanakkora hossza jutó egységára számottevően

⁶ Deák 2012: 199–216.

⁷ Bogdán 1978: 105; Bogdán 1990: 190.

⁸ Bogdán 1990: 195–198.

⁹ Bogdán 1978: 123; Bogdán 1990: 215.

⁵ Szilágyi 1882: 273–302; 326–354; 378–418; 434–480.

magasabb a végben mértékénél. Azok az anyagok, melyeknek árát hol singben, hol végben adták meg, a középkategóriába tartoztak. Ilyen volt például a karasia, egyes brassói posztók vagy a patyolat.

Textiltípusok a 17. században

A textilek részletes tárgyalása előtt fontos hangsúlyozni: közel sem egyértelmű, hogy a korabeli anyagnevek pontosan mit jelentenek. Ezt a problémát Fernand Braudel a következőképpen foglalta össze: „...rengeteg máig fennmaradt elnevezés vagy nem mindig ugyanazt a terméket jelenti, vagy néha olyant jelent, amelyet nem ismerünk egészen pontosan.”¹⁰ Forrásaink esetében a 17. századi anyagnevek jelentenek problémát. A kortársak számára nyilvánvaló megnevezések közül ma már csak keveset használunk. A témával foglalkozó magyar és nemzetközi szakirodalom eredményeit ismerve sem lehet minden elnevezés esetében tudni, pontosan mit jelentett. Sokszor csak azt valószínűsíthetjük, milyen alapanyagból volt, vagy hogy körülbelül mely területről származott. A problémák érzékeltetésére a skarlát és a gránát szavak is alkalmasak. A festékanyagokat és az ezzel festett szöveteket is így nevezték, valamint színelnevezésként szolgáltak; jelenthettek még különféle (nem csak vörös) színű luxusanyagot is, vagy vörös színű anyagot, függetlenül a használt színezéktől. A skarlát általában nagyon jó minőségű gyapjúanyagot jelentett, melyet egy bizonyos fajta rovarból készült vörös anyaggal festettek meg. Apor Péter az erdélyi nemesek fejedelemskori ruhaanyagairól ugyanakkor azt írta: „Abban az időben kétféle skarlátposztó volt, velencei skarlát, annak tizenhat forinton adták singit, csak úri emberek viseltek olyanból köntöst, az másik törökgránát volt, négyforintos volt singe, az olyan posztó többnyire kék, zöld s meggyszín volt, ilyet viseltek főemberek, nemesemberek.”¹¹ Apor itt a gránátposztót mint a skarlát egy olcsóbb változatát említi. A skarlát fentebb felsorolt jelentései közül a mai köznyelvben csak a színelnevezést találjuk meg. A színek történetével foglalkozó kutató episztemológiai, terminológiai és módszertani problémákkal szembesül.¹²

A kora újkori Európában jóval többféle szövetet állítottak elő, mint a középkorban, s szélesebb körben használták azokat a mindennapi életben.¹³ Elsősorban ruhaanyagként, de „házöltözetként”¹⁴ és „lőöltözet” (nyereg, nyeregtakaró, lőtakaró) anyagként is. Bár a tiszta selyemanyagok használata az elit privilégiuma maradt, az olcsóbb, kevert se-

lyemanyagok a középrétegek számára is elérhetővé váltak. Változatos minőségű és típusú posztókat állítottak elő. Ez volt az „új matériák” korszaka, amikor az újfajta, fésűsgyapjú vagy kevert fonalból készült szövetek váltak népszerűvé Németalföldről, illetve Angliából indulva.¹⁵ Ennek eredménye, hogy a korábbinál könnyebb, ugyanakkor kevésbé tartós, olcsóbb posztók terjedtek el széles körben.

A növényi rostokból, általában lenből, ritkábban kenderből készült vászon és a gyapjúsövetek voltak a legelterjedtebb ruhaanyagok. A vásznat túlnyomórészt háziipari keretek között állították elő. A gyapjúanyagok előállítás körülményei jóval változatosabbak voltak. A durvábbak háziipari keretek között, a legfinomabbak nyugat-európai textilipari centrumokban készültek. A jó minőségű posztó az elitek kiváltsága volt. Bár pamutot a 13. századtól kezdve használtak Európában, csak a 18. századtól mondható jelentősnek a szerepe.¹⁶

A tiszta selyem az ókorban egy árban volt az arannyal.¹⁷ A kora középkorban a Bizánci Birodalomból Nyugat-Európába importált selyem olyan értékes volt, hogy leginkább egyházi célokra használták. A 13. századtól Spanyolországban és Itáliában is szőttek selyemanyagokat.¹⁸ A reneszánsz idején és a kora újkorban már megkülönböztethetünk drága, kizárólag az elitek által használt selyemalapú szöveteket és kevésbé exkluzív, kevert selyemanyagokat, melyek szélesebb körben elérhetőek voltak.¹⁹ A vizsgált időszakban a tiszta selyemanyagok közé tartozott a bársony, atlasz, kamuka, tafota, a legtöbb fajta tabit; ezekből általában felsőruhákat készítettek. A tabitnak ismert egy valamivel olcsóbb változata is, melynek szövésénél a tiszta selyemfonalat rosszabb minőségű selyemmel és lennel vegyítették.²⁰ A vont arany és vont ezüst anyagok szintén selyemből voltak, de ezekbe arany- vagy ezüstoffalat is szőttek. A patyolatból főleg ingek, fátlyak és gallérok készültek, ez azonban csak ritkán és akkor is csak részben tartalmazott selymet.

A gyapjúanyagok között kiemelt szerepet játszott a posztó, amely készítését tekintve kallózott, bolyhozott, nyírott gyapjúsövet volt. A finom posztó tömör, fényes felületű anyag, a selyemhez hasonlóan a luxustermékek közé tartozott a középkorban. A kora újkorban már különböző árú és minőségű gyapjúanyagok széles skálája volt kapható, és egyre jelentősebbé vált a fésűsgyapjúból készült posztó.²¹

A legértékesebb posztó a skarlát és a gránát volt.²² John H. Munro vizsgálatai alapján a skarlát

¹⁰ Braudel 1985: 329.

¹¹ Apor 1978: 66.

¹² Pastoureaux 1990: 368–377; Pouchelle 1990: 365–367; Wittgenstein 1977.

¹³ Jenkins 2003: 395–396.

¹⁴ Radvánszky 1879: 283–286; 290; 294.

¹⁵ Endrei 1989: 164–177; Harte 1997: 1–6.

¹⁶ A pamut történetéhez Lemire 2011; Riello 2013.

¹⁷ Bernstein 2008: 4; Scott 1993: 7.

¹⁸ Muthesius 2003: 326.

¹⁹ Rothstein 2003: 528–529.

²⁰ Jones–Rosenthal 2008: 592.

²¹ Van der Wee 2003: 397–402.

²² Greenfield 2006: 40–41; Licatense 1989: 297.

	Egységár (Ft/sing)	Anyag	Vásárlás helye	Vásárlás időpontja	Leírás
1.	68.414	vont arany	Velence	1623/09/12	14 1/2 sing drága koronás felemelt virágokkal való vont aranyat, egy summában aur. 800
2.	56.36	bársony	Velence	1627/05	2 3/4 bársonyt
3.	34	vont ezüst	Bécs	1621/02/16	19 réf vont ezüstöt
4.	34	vont arany	Bécs	1621/02/16	19 réf szederjes, fodorított vont aranyat
5.	30.5	vont ezüst		1620/08/13	20 1/2 réf barack virág szín vont ezüstöt
6.	30.5	vont ezüst		1620/08/13	20 1/2 réf ezüst színű vont ezüstöt
7.	30.5	vont ezüst		1620/08/13	20 1/4 réf fehér vont ezüstöt
8.	30	vont ezüst		1616/10/03	21 3/4 réf fehér virágos vont ezüstöt
9.	29.76	vont arany	Velence	1623/09/12	29 sing felemelt virágu vont aranyat
10.	27.5	vont arany		1619	18 réf király szín, gazdag vont aranyat

1. táblázat A Bethlen Gábor számadáskönyvében szereplő tíz legdrágább textília

a középkori Európában gyártott legdrágább luxusanyag volt, ára elérte, sőt sokszor meg is haladta a keleti és itáliai selymek árát.²³ Ugyanez figyelhető meg a kora újkori Erdélyben is. A Bethlen korabeli árszabások szerint a skarlát volt a legdrágább textil, 12 forintot lehetett singjéért elkérni, a második helyen egy skarlát és egy gránát posztó osztozott (10 forint/sing). A legdrágább selyemanyag, a bársony egy típusa, csak ezután következett (9 forint/sing).²⁴ Ugyanez egy kőműves mester napi bérét 38 dénárban határozták meg, egy tehén ára pedig három forintnál kezdődött.²⁵

Mind a Magyar Királyságban, mind az Erdélyi Fejedelemségben elterjedt volt a karasia, „...a posztóhoz közelálló, tehát többször bolyhozott, kallózott és nyírott gyapjúszövet, melynek minősége azonban a kérdéses időszak folyamán [15–17. század] fokozatosan leromlik”. Endrei Walter az angol karasia jelentőségét, elterjedtségét hangsúlyozva rámutatott, hogy viszonylagos olcsósága és tartóssága miatt tömegtermék volt. Bár főnemesek ruhatarában is akad példa kora újkori előfordulására, a katonák, mesteremberek, parasztok ruházódásában játszott megkerülhetetlen szerepet.²⁶ Hasonlóan népszerű volt a fajlandis, egy közepes minőségű posztó, melyet Angliából importáltak, vagy legalábbis az ott készülthöz hasonló minőségű posztó volt. További közép- és alsó kategóriás posztók származtak Iglából vagy más cseh- és morva városból, valamint Sziléziából, leggyakrabban Boroszlóból. Olcsóbb posztófajták voltak még a forstad (borséta), paja, sája, rása és perpétua (perpéta).

A fejedelmi udvar számára vásárolt textíliák

Bethlen Gábor számadáskönyve a fejedelmi udvar vásárlásait tartalmazza az 1615 és 1627 közötti időszakból,²⁷ ami a 19. század végén, Radvánszky

Béla közlésében nyomtatásban is megjelent.²⁸ A könyv dátummal ellátott, részletes bevásárlólistákat tartalmaz, árral együtt.

Az egyes bejegyzések hasonló adatait oszlopokba rendezték, az első oszlop a vásárolt fogyasztási cikk mennyiségét adja meg, majd az áru hosszabb-rövidebb leírása következik. Az ezt követő két oszlop az egységárat közli, általában forintban, aminek váltópénze a dénár volt. Az utolsó két oszlop a vásárolt árumennyiség teljes árát adja meg. Időnként nem forintban, hanem tallérban vagy aranyban szerepelnek az árak. Minden oldal alján összesítették az adott oldalon szereplő vásárlások teljes értékét. A lapszéli bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a fejedelem maga is figyelmet fordított arra, a számlák bekerüljenek a könyvbe.

Az előadás szempontjából a számadáskönyv különösen gazdag forrás. Lehetővé teszi, hogy nyomon kövessük Bethlen luxuskidadásait uralkodása szinte teljes időszakában (1. ábra). Az egymást követő listákban szereplő fogyasztási cikkek ugyanis legnagyobbreszt luxuscikkek: élelmiszer-különlegességek, drága öltözékek, bútorok, ékszerek és más ötvösművek, hintók és lószerszámok. A bejegyzések jelentős részét az udvar számára vásárolt textíliák teszik ki. Ezeket rögzítettük a korábbiakban bemutatott adatbázisban.

A következő táblázatok mutatják a Bethlen Gábor udvara számára vásárolt különböző fajta szövetek mennyiségét csökkenő sorrendben, a fejedelem számadáskönyve alapján. Az adatbázis 683 textíliákra vonatkozó rekordot tartalmaz. Ez a számlakönyv ugyanennyi darab bejegyzésének felel meg. Azok az anyagok kerültek az adatbázisba, amelyekről kiderült, hogy ruhához vették, illetve azokat is ide soroltam, melyekről nem derült ki, hogy más célra szánták (ez utóbbi gyakran előforduló információ a bejegyzésekben). Összesen 28.955,83 rőf/sing és 1.263,5 vég ruházathoz kapcsolható textíliát vásároltak a fejedelmi udvar számára.

Először a legdrágább textíliákat emelném ki a számadáskönyvből (1. táblázat). Valamennyi selyem-

²³ Munro 1983: 14.

²⁴ Szilágyi 1882: 435–438.

²⁵ Szilágyi 1882: 463–472.

²⁶ Endrei 1974: 785–787.

²⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára, Fol. Hung. 67.

²⁸ Radvánszky 1888: 1–157.

anyag. Közülük öt vont ezüst, négy vont arany, egy pedig bársony. Alapanyaguk azonban önmagában még nem nyújt teljes magyarázatot arra, miért ezek voltak a legdrágábbak. Általában ugyanis ennél jóval olcsóbban vettek vont aranyat vagy vont ezüstöt. Ezek átlagára a vásárláskönyv alapján 16,2, illetve 18,2 forint volt singenként. A bársony átlagára látványosabban alacsonyabb volt (8,1 forint singenként), mint a legdrágább szöveteket bemutató táblázatban második helyen álló anyagé, mely singenként 56,36 forintba került.

A vásárló esetenként a szokásosnál részletesebben írta le a szóban forgó anyagot. A legdrágább vont aranyról például megtudjuk, hogy egy Bregonci nevű velencei kereskedőtől vették a „14 1/2 sing drága koronás felemelt virágú vont aranyat”, egy összegben 800 aranyért. Az anyag mintája, a „felemelt virág” hasonló lehetett ahhoz, amit korábban egy Károlyi Zsuzsannának címzett levélben részletesen leírt a fejedelem: „olyan vég vont aranyat hoztak, kinél szebbet soha nem láttál, fekete vont arany, felemelt virágú, de az virága varrott, töltött”.²⁹ A levélben említett szövetet is Velencében vették, akárcsak a vásárláskönyvben említett kiemelkedően drága textíliát. Egy másik, a táblázatban szereplő anyagot, a 29 singnyi vont aranyat, szintén felemelt virágokkal díszítették, az egyik vont ezüst virágosként szerepel, további részletek nélkül. Két másik vont aranyról annyit tudunk, hogy „fodorított”, illetve „gazdag”.

A színek változatosak. A vont arany és vont ezüst selyemalapú anyagok voltak, melyeket ezüst-, illetve aranyszállal szőttek át, ezért volt egy alapszínük is a nemesfém csillogása mellett. Kettő fehér volt, egy ezüstszerű, egy szederszín, egy királyszín (élénk piros) és egy barackvirág szín. Az anyagok felénél tudjuk a vásárlás helyét: három alkalommal Velence, kétszer Bécs.

Nemcsak a tíz legdrágább anyagnál, hanem több más esetben is a szokásosnál valamivel részletesebb leírással nyújt magyarázatot a vásárláskönyv arra, hogy miért fizettek a megszokottnál jóval többet egy-egy szövetért. Erre példa egy konkrét bársony, amire altonbastóként hivatkozik a számla. Ez a kissé eltorzítottan leírt név a híres velencei *alto-e-basso* bársonykészítési technikára utal, mely úgy ért el domború hatást az anyagon, hogy a szálakat több különböző hosszúságra nyírták.³⁰

A 2. táblázat mutatja a singben mérve vásárolt textíliák típusainak megoszlását, a szövetek neveit gyakoriság szerinti sorrendbe állítva. Messze a legnagyobb mennyiséget, majdnem annyit, mint az összes többiből együttvéve, tafotából vásároltak (13.116 sing). Emellett egy tömörebb változata, a dupla tafota is szerepel, a hatodik helyen. A második helyen az atlasz áll (3348 sing). A bársony a harmadik, a dupla bársony a kilencedik helyen található. A negyedik helyen a kamuka szerepel. Egy

jó minőségű angol posztófajta, a fajlandis áll az ötödik helyen. A brokadel a hetedik. A nyolcadik legtöbbet vásárolt anyagfajta a vont arany, ebből 760,12 singnyt vettek. A kutnik a tizedik helyen szerepel 720 singgel, a tizenegyedik helyen áll az atlasz és kamuka együtt, mert nem tudjuk, melyikből mennyit vettek, csak az összesített hosszukat, ami 408 sing volt. A tabit a tizenkettedik, a vont ezüst a tizenharmadik a sorban. A skarlát, a legfinomabb posztók egyike, a tizenegyedik helyen szerepel. A többi szövet, melyből 300 singnél kevesebbet vettek a vizsgált időszakban, az egyéb kategóriába került. Ez utóbbi összesen huszonhatféle anyagot jelent.

	Textil	Mennyiség (sing)
1.	tafota	13526
2.	atlasz	3348
3.	bársony	1724,3
4.	kamuka	1443
5.	fajlandis	1267,75
6.	dupla tafota	1165,08
7.	brokadel	1097,5
8.	vont arany	760,115
9.	dupla bársony	733,955
10.	kutnik	720
11.	atlasz, kamuka	408
12.	tabit	403,75
13.	vont ezüst	312,75
14.	skarlát	305,5
15.	egyéb	1751,584

2. táblázat A Bethlen Gábor számadáskönyvében szereplő singben mért szövetek

	Textil	Mennyiség (vég)
1.	karasia	594
2.	bagazia	216
3.	kisnicer	100
4.	fodorigler	90
5.	gyolcs	57
6.	patyolat	38
7.	posztó	37
8.	cinadoff	33
9.	fajlandis	22
10.	boroszlói	22
11.	gránát	11,5
12.	cendely	10
13.	egyéb	33

3. táblázat A Bethlen Gábor számadáskönyvében szereplő végben mért szövetek

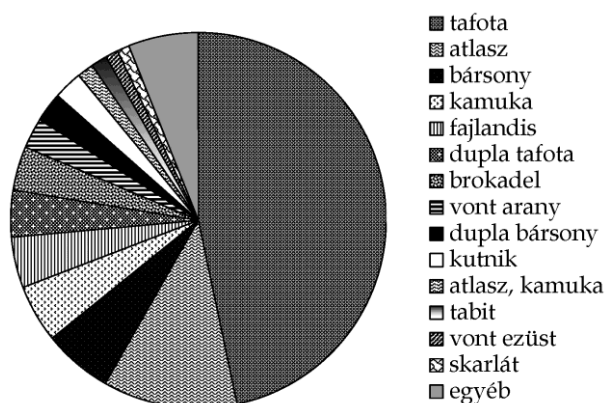
A végben mért anyagok esetében (3. táblázat) a karasiából vásároltak összesen a legtöbbet, 594 véget. Ez a gyapjú- vagy időnként pamutall kevert gyapjúból készült szövet széles körben használatos volt a korabeli Erdélyben, viszonylag alacsony ára

²⁹ Szabó 1879: 215–217.

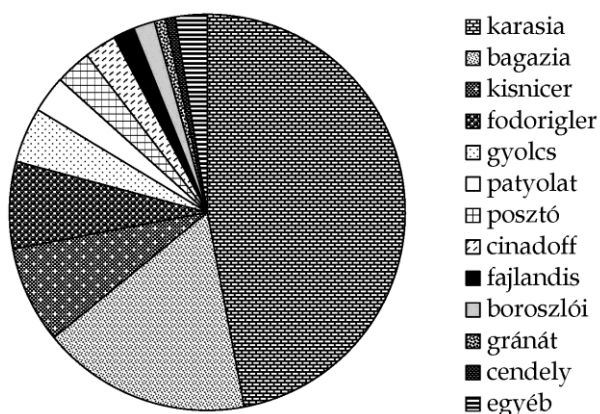
³⁰ Scott 1993: 12.

miatt. A második helyen a bagazia áll, egy török eredetű, festett anyag. A harmadik és negyedik helyen posztók szerepelnek, a kishic és a fodorigler. Majd két finom vászonféleség következik, a gyoics és az annál is jobb minőségű patyolat. Posztó, külön típusmegjelölés nélkül, áll a hetedik helyen. A cinadoff, szintén egy patyolatfajta, található a nyolcadik helyen. Kétfajta posztóból is pont huszonegy végnyit vettek, a fajlandisból és a boroszlóiból, ezek egyaránt a kilencedik helyen állnak. Mindazok az anyagok, melyekből kevesebb, mint tízvégnyi vásárlást jegyeztek fel, az „egyéb” kategóriába kerültek: a vászon, a perpetua vagy más névváltozatban perpéta, tabit, muhar és egy finomabb vászonfajta, a bulyavászon. Míg az előző táblázatban név szerint felsorolt szövetek kivétel nélkül import textíliák voltak, ebben a csoportban már találunk erdélyi gyártású anyagokat is. Alsó közép kategóriás posztót gyártottak a szászok és a Bethlen által betelepített anabaptisták Erdélyben.

A két táblázat értékeit kördiagramok is mutatják (4–5. ábra). A textilvásárlásra vonatkozó bejegyzések valamivel több, mint felénél a vásárlás helye is meg van jelölve a számadáskönyvben. A leggyakrabban előforduló városokat láthatjuk a 6. ábra térképén, a városokat jelző szimbólumok mérete az ott elköltött összeggel arányos.

4. ábra A Bethlen Gábor számadáskönyvében szereplő singben mért szövetek megoszlása

5. ábra A Bethlen Gábor számadáskönyvében szereplő végben mért szövetek megoszlása

6. ábra A textilvásárlások legfontosabb helyei a számadáskönyv alapján

Bethlen Gábor fejedelem ruháinak anyaga

Bethlen Gábor végrendelete³¹ a fejedelem szellemi és politikai hagyatékával kezdődik. Ebben a részben utódját látta el az ország kormányzására és külpolitikájára vonatkozó tanácsokkal, különös tekintettel az Oszmán Birodalomhoz való kapcsolatra. A dokumentum második részében vagyontárgyaitól rendelkezett. Az örökösök rang, illetve rokonsági fok szerinti sorrendben követik egymást.

A nevek alatt találjuk az örökül hagyott értékek listáját, pénzt, ötvösművet, lovat és lószerszámot, felsőruhát, szőnyeget és földeket, általában ebben a sorrendben. A legtöbb értéktárgynak az anyagáról, színéről, díszítéséről és stílusáról részletes leírást kapunk.

A ruhák és kiegészítők Bethlen Gábor fejedelem végrendeletének jelentős részét tették ki. A 608 bejegyzés közel harmada (183) ezekkel foglalkozik. Családtagjai, politikai szövetségesei, tisztségviselői és udvari emberei összesen 21 szőrmét és állatbőrt, 22 sing textíliát, 30 gazdagon díszített fegyvert, 30 ékszer és 114 ruhadarabot örökölt.

A ruhák, melyekről a fejedelem végrendeletben, ruhatárának legértékesebb darabjai voltak. Kizárólag felsőruhák szerepelnek a végrendeletben: 50 mente, 44 dolmány, 18 suba. Két darabra „felső ruha”-ként hivatkoztak; ez szintén reprezentatív darabja volt az erdélyi elit öltözködésnek.³² A végrendelet arra nézve is forrás, milyen ruhák készültek a számadáskönyvből megismert értékes textíliákból.

Az örökösök listájának élén II. Ferdinánd császár és fia, a leendő III. Ferdinánd szerepel, majd Gusztáv Adolf svéd király és György Vilmos brandenburgi választófejedelem. Utánuk a legkö-

³¹ Közli: Koncz 1878.

³² Nagy 1984: 242–255.

zelebbi családtagok következnek, akik Bethlen vagyónának legnagyobb részét örökölték: felesége és utódja, Brandenburi Katalin, közvetlenül mögötte pedig a fejedelem fivére és az ország kormányzója, Bethlen István. Szövetségese, a később fejedelemmé választott Rákóczi György áll a hetedik helyen. Rákóczi után férfi családtagok, erdélyi arisztokraták és nemesek, udvarának tagjai és tisztségviselők szerepelnek. Nőrokonai és udvarának női tagjai a lista legvégén kaptak csak helyet. Brandenburi Katalin örökölte a legtöbb pénzt és az ötvösművek legnagyobb részét. Ő az első a végrendeletben, aki ruhákat is hagyott a fejedelem. (A külföldi uralkodóknak Bethlen egy-egy lovat, lószerszámokat és díszfegyvereket hagyott.) A feleségének hagyományozott ruhák Bethlen ruhatárának legértékesebb darabjai voltak, összesen tizenhat felsőruha. Két alcím alá sorolva szerepelnek a végrendeletben, a „Köntösök” cím alatt nyolc mente és öt suba, emellett külön három dolmány, a „Dolmányok” cím alá sorolva. A lista élén szereplő darab leírása a következő: „Egy veres sárga, öreg virágu vont aranyos, galléros, fekete róka nyakkal bélelt suba, melyen van gyöngygyel rakott két száras gomb”.³³

A ruhák anyaga bársony, vont arany vagy vont ezüst volt, egy esetben atlasz. A textíliák színe és mintája is mutatja, hogy luxusanyagokról van szó: „Egy veres sárga, öreg virágu vont-aranyos”; „Egy tengerszín vont arany”; „Egy sárga vont-arany, veres selyemmel elegy szőtt virágu”; „Egy veres metélt tar bársony”; „Egy fehér, vont-ezüst virágu”; „Egy fehér, sima bársony”; „Egy hamuszín, öreg virágu bársony”; két meggyzsin sima bársony; „Egy veres, öreg virágu atlacz”; „Egy királyszín virágos bársony”; „Egy meggyzsin tar-bársony”. A felsőkabátokat, azaz a mentéket és subákat szőrmével (nyest, hiúz és fekete róka prémével) bélelték, csak egynek volt textílbélése (vont arany). Ennek az a magyarázata, hogy a felsorolt prémek drágábbak voltak, mint akár a legértékesebb textíliák.

A Bethlen díszruháin található gombok szintén látványosan értékes daraboknak számítottak: az egyik suba esetében „két pár merő gyémántos gomb rajta, kikben van szám szerint 1041 gyémánt”, egy másikon „két pár rubintokkal rakott arany gomb rajta, kikben vagy szám szerint 174 rubint”. Az egyik mentét huszonöt aranygomb díszítette, mindegyikben egy-egy gyémánt, egy másik mentén tizenkilenc ilyen gomb volt. A többi gomb tűzzománc díszítésű volt, illetve gyöngyös. Egy másik gombtípus arany- vagy ezüstszálból, skófiumból készült. A gombokat azért írták le ilyen részletesen, mert szokatlanul értékes darabokról volt szó, illetve mert a gombok könnyen elválaszthatóak a ruháról.

Bethlen István, a fejedelem öccse, közvetlenül Katalin után következett a végrendeletben. Ő kevesebb ruhadarabot örökölt, a kevésbé értékes da-

rabok közül. Rákóczi Györgyre, bár az örökösök között előkelő helyen szerepel, csekély számú tárgyat hagyott a fejedelem, ezek közül kettő volt ruha: egy zöld bársonysuba és egy hasonló anyagú és színű dolmány. A Bethlen Istvánnak és Rákóczi Györgynek hagyott kabátok gombjait nem írták le külön, ami arra utal, hogy nem voltak szokatlanul értékesek. Rákóczi után további főurak és főtisztviselők következnek a végrendeletben, majd a fejedelem két unokaöccse: István és Péter, akik hasonló minőségű ruhát és fegyvert kaptak. Ahogy a lista vége felé haladunk, egyre kevesebb darab jut egy-egy örökösre. A kevésbé fontos tisztségviselőknek és katonáknak pedig legfeljebb csak egy-két ruhadarabot hagyományozott a fejedelem. Ezeknek a dolmányoknak és mentéknek az anyaga kevésbé volt fényűző, mint a lista elején szereplők: atlasz vagy kamuka.

Az 4. táblázat mutatja a fejedelem ruháinak külső anyagát. Felsőruháinak majdnem a fele, negyvenkilenc darab különböző bársonyszövetekből (sima, nyírott vagy tar bársonyból) készült. A következő két szövetszövet, az atlasz és kamuka, huszonzszor, illetve tizenöt-ször fordul elő Bethlen ruháinak anyagaként. Hat ruhadarab kanavászból, öt skarlátból készült. A fennmaradó anyagokat kevés számú ruhadarabhoz választották: a vont ezüst háromszor, a vont arany és a tabit kétszer fordul elő; egy ruhadarab vont arany és vont ezüst kombinációjából készült. Öt esetben nincs megadva a szövet típusa.

	Külső anyag	Mennyiség
1.	bársony	49
2.	atlasz	26
3.	kamuka	15
4.	kanavász	6
5.	skarlát	5
6.	nincs megadva	5
7.	vont ezüst	3
8.	vont arany	2
9.	tabit	2
10.	vont arany, selyem	1

4. táblázat. Bethlen Gábor ruháinak anyaga végrendelete alapján

Az 5. táblázat mutatja ugyanezeknek a ruháknak a bélésanyagát. Az "egyéb" kategória áll az első helyen, összesen ötven ruhára vonatkozóan. Ezek közül negyvennégy kontóst bélelték szőrmével és hatot kaftánnal. Az utóbbi esetben a kaftánok anyaga nincs külön részletezve. A szövetbéléses ruhadarabokat vizsgálva, a vont arannyal bélés a leggyakoribb Bethlen ruhái között, tizenhárom alkalommal találkozunk vele. A következő három anyagot hasonlóan gyakran használták bélésnek: a tabitot tizenegyszer, az atlaszt tízszer, a bojtos bársonyt kilencszer. Kilenc esetben nincs megadva a bélés anyaga. A lista a vont ezüsttel és a tafotával

³³ Koncz 1878: 42–43.

folytatódik: mindkettő négyszer fordul elő. Kamukával háromszor bélelték felsőruhát a fejedelem számára. Bagaziát csak egyszer használtak erre a célra.

	Bélésanyag	Mennyiség
1.	egyéb	50
2.	vont arany	13
3.	tabit	11
4.	atlasz	10
5.	bojtos bársony	9
6.	nincs megadva	9
7.	vont ezüst	4
8.	tafota	4
9.	kamuka	3
10.	bagazia	1

5. táblázat. Bethlen Gábor ruhabéléseinek anyaga végrendelete alapján

7. ábra Bethlen Gábor. (Biblioteca Academiei Romane, Bukarest, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, I/39. Trachten Cabinet von Siebenbuergen.)

A korabeli ábrázoláson Bethlen térd fölött érő dolmánya vörös (ez volt a kedvenc színe), zöld béléssel; ékköves aranygombok díszítik. A dolmány fölött bokáig érő mentét visel, melynek uja térdig lelóg. Anyaguk minden bizonnyal selyemszövet. A felsőkabát hermelinprémmel bélelt, hosszú prémgallérja hátközépig ér. Vont ezüstből készült gombok és gombszárok díszítik. A fejedelem derekán lila selyemből készült zsinóröv látható. Szűk szárú nadrágja szintén vörös. Sárga csizmájának szára

hátul térden alul ér, elől ívesen felmagasodik. Fején fekete süveget visel, melyet kócsagtollas forgó díszít (7. ábra).

Brandenburgi Katalin ruháinak anyaga

8. ábra Brandenburgi Katalin. (Biblioteca Academiei Romane, Bukarest, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, I/39. Trachten Cabinet von Siebenbuergen.)

A képen (8. ábra) Brandenburgi Katalin harang alakú kék szoknyát és hozzá rózsaszín, szűk szabású vállat visel. Inge és merevített csipkegallérja fehér. Kezén hosszú sárga kesztyű. Dereán aranyból készült, ékkövekkel díszített hevederöv, nyakában vastag aranyláncok. Díszes fejviselőhöz földig érő fátyol is tartozik. Lábelijének csak az orra látszik, valószínűleg cipőt hord.

Teljes jegyzéket nem ismerünk Brandenburgi Katalin ruhatáráról. Ruháinak leghosszabb ismert listája 46 ruhadarabot ír le, 44 bejegyzésben. Ez Katalin egy hosszabb vagyontelítárának a része, amelyben Munkács várában tartott értékeit írták össze.³⁴ Ezek a javak a várban maradtak, amikor a parancsnok, Balling János saját döntéséből átadta Munkácsot Rákóczi György fejedelemnek. Az ingóságok legnagyobb részét néhány évvel később, hosszas tárgyalások után adták vissza a tulajdonosnak. A listát utólag, emlékezetből rögzítették 1631-ben; ahogy számunkra ismeretlen összeállítója írta: „ami szerencsére jutott eszembe”. „Fejedelem asszony ruhái” külön alcímként szerepelnek a listán, elkülönítve így a néhai férje által ráhagyott öltözetektől, melyek „Fejedelem ruhái” alcím alatt találhatók.

³⁴ Radvánszky 1888: 252–262.

Több másik listát is ismerünk Katalin ruháiról. Ezekben azonban nem különül el, hogy melyek voltak valóban az ő öltözetdarabjai, és melyeket örökölt férje után. Valamint ugyanazok a ruhadarabok több listán is szerepelhetnek. A többszöri számolás elkerülése végett csak a fent említett listát használjuk az alábbiakban. Ez természetesen nem teljes lista Brandenburgi Katalin ruháiról, mégis valamelyest betekintést enged ruhatárába. A listán szereplő ruhákat az 6. táblázat tartalmazza. A felsorolt ruhák között találunk húsz szoknyát, nyolc jankert (rövid kabátféle), hét korczvagyot (fűzős ruhadarab), négy subát, három alsószoknyát, két vállat, egy palástot és egy kalapos süveget.

	Ruha	Mennyiség
1.	szoknya	20
2.	janker	8
3.	korczvagy	7
4.	suba	4
5.	alsó szoknya	3
6.	váll	2
7.	palást	1
8.	kalapos süveg	1

6. táblázat Brandenburgi Katalin ruhái

	Textil	Mennyiség
1.	atlasz	20
2.	bársony	12
3.	vont arany	5
4.	vont ezüst	4
5.	tafota	2
6.	tafota bársony	1
7.	szép tatár anyag	1
8.	selyem	1

7. táblázat Brandenburgi Katalin ruháinak anyaga

A 7. táblázat mutatja a felsorolt ruhák anyagát. Ez az információ minden öltözetdarabnál szerepel a listán. A szövetek egy kivételével biztosan selyemanyagok voltak, és a kérdéses esetben is valószínűsíthetjük, hogy selyemmel van dolgunk. A kalapos süveg szintén selyemből volt. A legtöbbször, húsz esetben, atlaszból készültek Katalin ruhái. Bársonyból tizenkét ruhadarabot varrtak. Ötnek az anyaga vont arany, négy öltözetdarabé vont ezüst volt. Két janker tafotából készült, egy harmadik tafota bársonyból. Egy különlegesen értékes ruhaanyag a szokásos egy-két szavas anyagmegnevezésnél részletesebb leírást kapott: „Egy test szín korczvagy csudálatos szép materiából való, melynek az anyagját Tatárországból hozták”.³⁵

³⁵ A tanulmány az OTKA PD 101560 számú pályázata támogatásával készült.

APOR Péter

1978 *Metamorphosis Transylvaniae*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

BERNSTEIN, William J.

2008 *A Splendid Exchange. How Trade Shaped the World*. London: Atlantic Books.

BOGDÁN István

1978 *Magyarországi hossz- és földmértékek a 16. század végéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1990 *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BRAUDEL, Fernand

1985 *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

DEÁK Éva

2012 *The Colorful Court of Gabriel Bethlen and Catherine of Brandenburg*. In: *The Materiality of Color: The Production, Circulation, and Application of Dyes and Pigments, 1400–1800*. Ashgate Publishing, Ltd., 199–216.

ELIAS, Norbert

2005 *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Budapest: Napvilág Kiadó.

ENDREI Walter

1974 *Az angol karasia Magyarországon. Századok*, 108, 4. 785–806.

1989 *Patyolat és posztó*. Budapest: Magvető.

GREENFIELD, Amy Butler

2006 *A Perfect Red. Empire, Espionage, and the Quest for the Color of Desire*. London: Black Swan.

HARTE, Negley B.

1997 Introduction. In: Harte, Negley B. (szerk.) *The New Draperies in the Low Countries and England, 1300 – 1800*. Oxford: Oxford University Press, 1–6.

JONES, Ann Rosalind – ROSENTHAL, Margaret F.

2008 *The Clothing of the Renaissance World. Europe. Asia. Africa. The Americas. Cesare Vecellio's Habiti Antichi Et Moderni*. London: Thames & Hudson.

JENKINS, David

2003 The Early Modern Period. Introduction. In: Jenkins, David (szerk.): *The Cambridge History of Western Textiles I–II*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 395–396.

Koncz József

1878 *Bethlen Gábor fejedelem végrendelete*. Különnyomat az Erdélyi Híradóból. Marosvásárhely: Református Főtanoda.

LEMIRE, Beverly

2011 *Cotton*. Oxford and New York: Berg.

LICATESE, Antonina

1989 *Stoff- und Seidenbezeichnungen im mittelalterlichen Italien*. Ph.D. dissertation. Saarbrücken: Universität des Saarlandes.

- MUTHESIUS, Anna
 2003 Silk in the Medieval World. In: Jenkins, David (szerk.): *The Cambridge History of Western Textiles* I-II. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 325–354.
- NAGY Jenő
 2003 Az erdélyi magyar felsőruha és a szász Fälsche. *Ethnographia* 95. 242–255.
- PASTOUREAU, Michel
 1990 Une histoire des couleurs est-elle possible? *Ethnologie française* 20, 4. 368–377.
- PÉTER Katalin
 1986 A fejedelemség virágkora. In: Makkai László–Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. II. 1606–1830. Budapest: Akadémiai Kiadó, Budapest, 617–783.
- POUCHELLE, Marie-Christine
 1990 Paradoxes de la couleur. *Ethnologie française* 20, 4. 365–367.
- RADVÁNSZKY Béla
 1879 *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században* II–III. Budapest: Knoll.
 1888 *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Budapest: Athenaeum.
- RIELLO, Giorgio
 2013 *Cotton. The Fabric that Made the Modern World*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- ROTHSTEIN, Natalie
 2003 Silk in the Early Modern Period, c. 1500–1780. In: Jenkins, David (ed.): *Cambridge History of Western Textiles*, vol. 1. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 528–561.
- SCOTT, Philippa
 1993 *The Book of Silk*. London: Thames and Hudson.
- SZABÓ Károly
 1879 Bethlen Gábornak és nejének Károlyi Zsuzsannának levelezése. *Történelmi Tár* 202–218.
- SZILÁGYI Sándor (szerk.)
 1882 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* VIII. Budapest: MTA.
- VAN DER WEE, Herman
 2003 The Western European Woolen Industries. In: Jenkins, David (szerk.): *The Cambridge History of Western Textiles* I-II. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 397–472.
- WITTGENSTEIN, Ludwig
 1977 *Bemerkungen über die Farben. Remarks on Colour*. Oxford: Basil Blackwell.